

EL "CAPBREU": FONT PER A L'ANALISI D'UNA COMUNITAT URBANA

M. BARCELO i CRESPI

INTRODUCCIO

Les fonts utilitzades per a l'estudi d'una ciutat són nombroses i diverses doncs els aspectes amb que s'enfronta una comunitat urbana poden abastar des de l'organització municipal fins a les classes socials, les minories ètniques, la morfologia del nucli urbà, la sanitat, l'administració de justícia, l'activitat intel·lectual, etc. per això, amb la intenció de reconstruir qualsevol aspecte del passat d'una ciutat, són importants tant els documents típicament municipals com aquells altres que semblarien més distanciat de la problemàtica netament urbana. Cal tenir en compte, per tant, des dels Llibres d'Acord fins a les Ordenances passant pels Estatuts, Actes Capitulars, protocols Notarials, documents eclesiàstics en un sentit ample, documents fiscals i també els Capbreus entre molts altres.

I són precisament els Capbreus els que ens interessen ara i ací.

EL CAPBREU

A l'inventari referent als registres de la sèrie *Reial Patrimoni* de l'Arxiu del Regne de Mallorca, i sota l'epígraf de *Capbreus* hem pogut comptabilitzar-ne catorze dels quals hem extret, a manera d'exemple, el que correspon al número R.P. 435 com a model d'aquest determinat tipus de documentació que serveix, encara que sia parcialment, per a estudiar bastants aspectes de la vida urbana.

Si hem elegit el registre R.P. 435 no ha estat per un simple atzar sinó que obceix a unes raons de caire pràctic ben concretes. Es a dir, els altres registres restants del conjunt dels catorze esmentats més aviat tracten d'una relació de censals a cobrar per unes persones senyalades o institucions, que efecten en general a tota l'illa de Mallorca registrant per tant una incidència especial a la Part Forana o, per altra banda se'ns escapen del ventall temporal que ens ha

interessat ocupar-nos¹. L'esmentat registre tant des del punt de vista cronològic com temàtic manté una certa cohesió i homogeneïtat que el fan un element d'interès com a alternativa dins les fonts —en especial de caire socio-econòmic— que poden servir directament o indirecta per a una anàlisi d'història urbana.

El *Capbreu* és l'inventari d'un reconeixement de drets, especialment emfiteútics, per a evitar prescripcions. I així era perquè davant les seculars necessitats (defensa, provisió de blat...) o precises exigències d'un moment concret en què es trobava l'illa i que esgotaven els cada vegada més malmesos fons públics tant a nivell d'administració general com senyorial, es recordava a l'efecte tot sovint la imperiosa urgència i conveniència de tenir exacte coneixement dels béns dels ciutadans (entès en el sentit de contribuent) amb la finalitat, al menys teòrica d'efectuar els pagaments d'acord amb el patrimoni posseït. Interessava a l'administració i interessava als senyors que ostentaven un domini directe sobre propietats, ja sien rurals, ja sien urbanes, amb el clar objectiu de saber, fent una mena de repàs, quins eren els seus drets i les conseqüents rendes a percebre. Aquest era l'objectiu final de l'acte de capbrevar.

Era idea estesa i assumida (a nivell teòric?) la de què s'havia de pagar segons el que es posseïa. Així i tot la confecció de la relació exacta contribuent/béns i el càlcul proporcional de la quantitat que s'havia de pagar donarien lloc a problemes seriosos que en alguns casos desembocarien en vertaders conflictes socials com és l'exemple de la revolta forana de 1450. A Mallorca no seria fins l'any 1576 quan es comença a realitzar l'elaboració d'un cadastre —vertader inventari dels béns immobles— seguint els acords que el Gran i General Consell havia presos en la sessió del dia 9 de març del mateix any. Urgia la seva confecció precisament davant la necessitat d'establir una nova base que servís com a punt de partida per a regular un repartiment més equitatiu de les talles i altres impostos d'acord amb el patrimoni de cada un. Aquesta important decisió no feia més que recullir i portar a la pràctica els desitjos de molts anys enrera, que mai s'havien vist realitzats, fins el punt de què la idea, per exemple, ja havia estat exposada clarament per la mateixa institució el 3 de maig de 1486 i abans i tot. Així, l'any 1455 davant la necessitat de pagar per part de la Ciutat els adobs de la síquia de l'aigua però també satisfer algunes ajudes de blats degudes a diverses persones, el Gran i General Consell es manifestava d'aquesta manera: "*Sie fet hun tall o compartiment en lo qual contribuesquen agualment tots los habitants de la present Ciutat segons la vàlua o valor vertadera de llurs béns*"². El dia 3 de maig de 1496 es deliberava sobre la manera d'aconseguir la quantitat de 4.000 florins que en aquells moments eren necessaris per a pagar un *maridatge* (la filla del rei, Joana, es casava amb el fill de l'emperador d'Alemanya), a més de certes quantitats que es devien en concepte d'ajudes de blats. per això es deia: "*...e que façen nova investigació a correçuda dels dits magnífichs jurats dels béns que cascú tendrà e no.s regesquen per altres tall's ja passats com haia molts alts e baxos maiorment considerat lo temps que és stat en dies passats en la present Ciutat e Regne*"³.

¹ El registre R.P. 434, que abarca els anys 1485-1513, es tracta també d'un Capbreu referent a la parròquia de Santa Eulàlia però és parcial, només hi figuren algunes illetes.

² A.R.M., A.G.C. 6, f. 82.

³ A.R.M., A.G.C. 16, f. 4.

Per al cas concret de la Ciutat de Mallorca no comptam, malauradament, –al menys per a l'època medieval– amb un *Capbreu* complet, total, que abasti a tot el nucli urbà fins arribar a les relacions de 1581 (que abasten tota l'illa) conegudes com a *Stims* les quals uneixen tres elements fonamentals per a un estudi socio-econòmic com són el nom del propietari, els béns que posseeix i el valor amb què han estat taxats aquests béns. Sols disposam, al menys de moment, amb el *Capbreu* referit a la parròquia de Santa Eulàlia, que constitueix el motiu d'aquest breu i a la vegada senzill treball, entre els conservats sota aquest epígraf a l'Arxiu del Regne de Mallorca.

No obstant, és ben sabut que ordres de capbrevar se'n donaven molt sovint en especial a les pertinències senyorials. Pel que fa a la Ciutat alguns exemples poden ésser aiximateix il·lustratius d'aquest fet. Entre altres, indicarem que el 1304 s'ordenava un capbreu per al concixement dels establiments i donacions fetes per Nunyo Sanç de la seva porció⁴. El dia 19 d'octubre de 1387 és coneguda la disposició per la qual les persones que tenien o posseïen béns a la Ciutat de Mallorca o en el seu terme devien comparèixer en el termini de 15 dies en el castell reial, davant l'honorable mossèn Francesc Sagarriga, portant-veus del governador, el doctor en drets mossèn Joan des Pont i el procurador reial Berenguer Lobet, per a capbrevar els dits béns i mostrar legitimitament els seus drets i títols sota la pena de perdre els dits béns⁵. Dos dies després s'especificava que en la crida anterior, sobre capbrevar els que tenien béns immobles a la Ciutat, comprenia només aquells que posseïen béns sota alou i dreta senyoria del rei⁶. El 23 de juliol de 1399 es manava la presentació de títols de les possessions, cases i altres béns dins la Ciutat i terme que fossin en alou eclesiàstic per a fer la capbreuació⁷.

EL CAPBREU DE LA PARROQUIA DE SANTA EULALIA (1513-1514)

La Ciutat de Mallorca medieval estava dividida en cinc parròquies ben diferenciades tant en l'aspecte topogràfic com urbanístic i socio-econòmic: Santa Eulàlia, Sant Jaume, Sant Nicolau, Santa Creu i Sant Miquel. Aquesta divisió de la Ciutat en circumscripcions parroquials romandria fins temps relativament recents ja que les noves parròquies han sorgit a l'eixample, és a dir, fora de l'àmbit que constituïa el recinte de murades del segle XVI. Aiximateix val indicar que a finals del Cinc-cents sorgiria una nova parròquia al subdividir-se

⁴ "Bolletí de Societat Arqueològica Lul·liana" XV (1915) pg. 53-62. Document transcrit per Estanislau de K. Aguiló.

⁵ "Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana" IX (1902), pg. 15-16. Document transcrit per Estanislau de K. Aguiló dins de la sèrie *Rúbrica dels llibres de Pregons de l'antiga cúria de la governació*.

⁶ "Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana" IX (1902), pg. 16. Document transcrit per Estanislau de K. Aguiló dins de la sèrie *Rúbrica dels llibres de Pregons de l'antiga cúria de la governació*.

⁷ "Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana" IX (1902) pg. 243 Document transcrit per Estanislau de K. Aguiló dins de la sèrie *Rúbrica dels llibres de Pregons de l'antiga cúria de la governació*.

presisament la de Santa Eulàlia donant lloc a la que es denominaria de l'Almudaina. Ja seria ben entrat el segle XVIII quan a aquesta usual divisió en parròquies s'hi afegiria la de quaters en número de quatre de sis barris cada un⁸. Les cinc parròquies exercien la seva "jurisdicció" sobre un conjunt de cases i carrers que conformaven la ciutat medieval i després, juntament amb la de l'Almudaina, la ciutat dels temps moderns fins a l'expansió de la urbs a finals del segle XIX.

La parròquia de Santa Eulàlia, situada a la part alta de la ciutat, limitava amb la murada i confrontava amb el mar. Era la parròquia més important en molts de sentits. Ocupava pràcticament la meitat de l'espai "intramuros" de la Ciutat ja que a l'època que tractam incloïa la que més tard seria la parròquia de l'Almudaina la qual era molt reduïda i s'acollia dins l'antiga ciutadella àrab on s'inscrivien alguns dels edificis més significatius com la catedral, el palau episcopal o el palau de l'Almudaina, a més de comptar també amb la presència dels edificis representatius del poder polític-administratiu (escrivania civil, escrivanies senyorials com la del comte d'Empúries, etc.), religiós (com els dos convents més destacats, és a dir, el de Sant Domingo i el de Sant Francesc) i econòmic (la Quartera, el Pes de sa Palla, el Pes des Carbó, etc.). Tot això li conferia una relevància per damunt les altres parròquies.

El *Capbreu* en qüestió, malgrat el seu caràcter de registre aïllat dins la sèrie corresponent a l'Arxiu del Regne de Mallorca, constitueix una font ben interessant que analitzada amb una relativa profunditat —no és el cas del present article— sens dubte contribuiria a oferir una visió d'aquella parròquia a nivell econòmic, demogràfic, d'estructura de la propietat i del seu règim de tinença, etc. que serviria per a complementar les dades aportades per altres fonts que en la majoria dels casos també pateixin de facilitar les informacions de manera parcial. Encara podríem afegir un altre punt d'interès sense oblidar que es tracta només d'una part, això sí important, del recinte urbà. I derivaria del marc cronològic que abarca el registre, coincidint amb les postrimeries del regnat de Ferran el Catòlic (1479-1516), regnat que transcorregué més a menys paral·lel l'època que molts historiadors anomenen trànsit a la Modernitat i que per al cas de Mallorca situam entre dues fites certament significatives com són els dos conflictes socials coneguts com a revolta forana i la Germania. L'interès radicarà, doncs, essencialment en conèixer el "status" socio-econòmic en els prolegòmens de la revolta agermanada.

A nivell formal el registre presenta a la marge esquerre el nom o noms del propietari indicant, en general, la seva professió i el tipus de propietat que posseeix apuntant fins i tot el número de portals que aquells béns urbans tenen. A la marge dreta, i seguint el mateix sistema de columna, es senyala si la propietat està gravada o no (quedant en aquest cas en blanc) essent el tipus de gravamen més comú l'alou i en segon terme el lluisme. No s'especifiquen, —com a norma general—, però, les quantitats pagades en concepte dels esmentats drets. No es valoren els béns sinó que només es relacionen els propietaris i les

⁸ Sobre la divisió parroquial de la Ciutat de Mallorca a l'època de Ferran el Catòlic vàrem presentar una comunicació al "Coloquio sobre la Ciudad Hispánica durante los siglos XIII al XVI" celebrat a La Rábida (Huelva) els dies 14-19 de setembre de 1981. El títol de la comunicació era *La Ciudad de Mallorca a fines del siglo XV: parroquias y red viaria* i en la qual desenvolupam més ampliament aquest aspecte.

propietats establint un ordre que correspon a les illetes que integren la parròquia de Santa Eulàlia. Es també a la columna de la dreta el lloc on es registren les persones o institucions beneficiàries de l'exercici del domini directe sobre les propietats traduït, evidentment, amb la percepció de rendes. Així, doncs, de manera abreviada el document anota els reconeixements fets pels emfiteutes (ostentant el domini directe de la propietat) per a conservar memòria o prova de l'existència dels respectius deures/drets.

Entre els múltiples aspectes a tenir en compte a l'anàlisi històrica que es pot fer basant-se en la font del *Capbreu* es poden entreveure, entre altres, els següents:

Demografia

Per a una època preestadística en què no es disposa de fonts directes per a càlculs demogràfics, les dificultats que es presenten per a avaluar la població es multipliquen perquè les fonts documentals que han d'emprar-se per a aquells anys manifesten una gran diversitat en el seu contingut ja que sorgiren per motivacions molt diferents: religioses, militars, fiscals, etc. La seva finalitat no era demogràfica. Però, malgrat pertànyer a fonts molt diverses, la major part de la documentació utilitzada per a estudis de demografia medieval tenen com a una de les principals característiques comunes el fet d'estar lligada a la recaptació d'impostos sobre focs en un sentit molt ampli. Entre les fonts fiscals cal senyalar com a més representatives els fogatges, els padrons, els cadastres i les talles. I dins del mateix apartat hi podríem situar també els capbreus.

Tot i essent una font incompleta —no presenta sèries continuades— pot aportar dades no exactes però sí a tenir en compte. Ara bé, d'entrada planteja el problema de què només indiquen el nom del cap de casa o del propietari i per tant es desconeix el número de famílies que no posseïen cap tipus de propietat les quals, evidentment, no estaven enregistrades. Queden a l'aire, també, altres qüestions com és el càlcul de la densitat de població, distribució de la població per edats, la distribució de la població per sexes, l'evolució i el creixement o la disminució de la població, el fenomen emigració-immigració, la incidència de la mortalitat infantil, la classificació de la població pel seu estat civil i molt altres elements que solen considerar-se a l'hora de dur a terme una anàlisi demogràfica i que en els *Capbreus* aquestes dades no hi són contemplades.

Per al cas de la Ciutat de Mallorca de principis del segle XVI en base a tres distintes fonts de caire fiscal, els resultats des d'un punt de vista demogràfic són diversos, però no es poden deixar de banda encara que les dades obtingudes només sien a nivell indicatiu⁹.

⁹ La utilització de l'impost del morabetí per a càlculs demogràfics ha estat objecte de treballs històrics de Alvaro Santamaría, Bartomeu Font Obrador, Miquel Ferrer Flórez, entre altres. Fou Francese Sevillano però qui donà a conèixer al 1974 la relació de morabetsins tant de Ciutat com de la Part Forana a l'obra *La demografia de Mallorca a través del impuesto del morabetín: siglos XIV, XV y XVI*. En "B.S.A.L." XXXIV (1974), pg. 233-273.

La Talla de 1512 fou objecte d'estudi en la nostra tesi doctoral, inèdita, sota el títol de *La Ciutat de Mallorca en el trànsit a la Modernitat*. Correspon al registre de l'Arxiu del Regne de Mallorca, A.H. 3015.

Parròquia de Santa Eulàlia

FONT	ANY	
Morabetí	1510	1.183 contribuents
Talla	1512	1.542 contribuents
Capbreu	1513-14	808 propietaris

Tot seguit se'ns planteja encara un altre problema i és el de quin coeficient aplicar a les xifres obtingudes, doncs la població real és molt més elevada tenint en compte que només s'han registrat els contribuents o els propietaris. Davant la diversitat d'opinions a l'hora d'aplicar l'esmentat coeficient per a obtenir el número d'habitants/casa, ja que aquest coeficient pot abastar diferents proporcions en l'espai i en el temps, hom s'inclina sovint per a optar el número cinc com a coeficient simplement "standart"¹⁰.

Onomàstica

Des d'aquest punt de vista consideram que hem de fer esment tant de l'interès antroponímic com toponímic. Pel fet de tractar-se d'una font amb llargues llistes nominals ens permet establir una relació dels noms més representatius o característics tant masculins com femenins podent observar si en línies generals són els mateixos que han previscut fins als moments actuals com a predominants dins l'antroponímia ciutadana o fins i tot illenca, a més de conèixer els llinatges, els malnoms o sobrenoms, etc.

Quant a les referències toponímiques cal subratllar que interessin en especial per a situar certs indrets en el context urbà. Els topònims consignats en els *Capbreus* –i també en altres fonts fiscals–, d'una manera preferentment els noms de les illetes, deixen entreveure en alguns casos l'evolució d'alguns sectors de la ciutat i la ubicació, de vegades, de carrers, places o edificis concrets.

Estructura de la propietat

La situació de l'estructura de la propietat arranca del nou "status" establert a l'illa després de la conquesta catalana del 1229 i el subsegüent Repartiment que se'n feu de les terres i de la ciutat. A través del *Capbreu* es pot apropar, especialment, a la condició de la propietat –en aquest cas urbana– en el sentit de si és franca o està gravada (sobretot per l'alou), és a dir, si el propietari exerceix el domini directe o simplement disfruta del domini útil¹¹.

Per a la parròquia de Santa Eulàlia les dades que aporta el *Capbreu* de 1513-1514 senyalen que d'un total de 808 partides (que en general corresponen

¹⁰ Vegeu ROCA TRAVER, Francisco A.: *Cuestiones de demografía medieval*. En "Hispania" XIII. Madrid, 1953. Pg. 25.

¹¹ Com a senyor de domini directe molt poques vegades s'esmenta al rei. Si al rei juntament amb altres particulars.

a una propietat però que en ocasions poden referir-se a més d'una), n'hi ha 381 gravades en pagar alou la qual cosa representa el 47'15% sobre el conjunt.

Sens dubte interessa conèixer qui eren els perceptors de l'alou i així saber cap a on o cap a qui es canalitzaven aquestes rendes.

Hem pogut establir la següent classificació:

1. PARTICULARS	173 partides
2. ECLESIASTICS	
– Paborde de Tarragona	52
– El Temple	44
– Senyor Bisbe més Capítol de la Seu	27
– Monges de Santa Clara	13
– Hospital General	7
– Monestir de Sant Feliu de Guixols	7
– Senyor Bisbe	4
– Caixa de Sant Bernat	3
– Monges de Santa Margalida	3
– Església de Mallorca	2
– Sacristia de la Seu	2
– Abat de la Real	1
3. EL REI	2
4. DIVERSOS	41

Apart de les anotacions pròpies d'un *Capbreu* que relacionen els drets/deures que graven sobre les propietats, cal destacar com a un element interessant per als estudis d'urbanisme el detall en què es descriuen tot sovint aquestes propietats urbanes identificades pels conceptes que següeixen¹²:

- Abdovaria
- Alberc
- Algorfa
- Botiga
- Casa¹³
- Casa amb abdo varia
- Casa amb forn
- Casa amb hort¹⁴
- Cases amb carreró
- Cases derruïdes
- Lavadors
- Taller (obrador)

¹² Hem respectat la nomenclatura pròpia del document.

¹³ Es sabut que la diferència existent entre *casa* i *alberc* és més aviat deguda a les proporcions. Sembla que l'alberc (*hospitium*) correspondria a un edifici de proporcions aiximateix notables mentre que la casa (*domus*) no seria tan gran. En el registre que tractam, sempre s'especifica el número de portals.

¹⁴ El case urbà de la Ciutat de Mallorca no ocupava tot el recinte clos per les murades sinó que hi destacaven espais dedicats a horts a més dels espais buits, sense edificar, que constituïen la reserva espacial en futurs moments d'expansió.

Estructura socio-professional

Malgrat les llargues llistes nominals dels registres de *Capbreus*, aquests no constitueixen una font documental prou explícita per poder arribar a tenir un coneixement, el més exacte possible, de la dedicació professional dels habitants de la ciutat en qüestió, doncs no sempre s'indica l'ofici al costat del nom. Així mateix el percentatge dels casos en que apareix creiem que es pot considerar certament representatiu i indicatiu i per tant cal tenir-lo en compte per al coneixement de l'estructura professional de la població.

Són diverses les taules classificatòries de l'activitat professional segons els distints autors encara que, en general, solen adaptar-se per a l'estudi de la població activa la divisió tripartita en la que s'utilitza la distinció moderna dels tres sectors de producció als que sempre s'han d'afegir alguns retocs. De fet, hem d'indicar que ens adonam del risc que suposa l'intent d'adaptar l'estructura professional medieval i fins i tot de segles posteriors als esquemes de classificació dels sectors de producció utilitzats actualment doncs no sempre resulta fàcil encaixar alguna professió exactament en el grup que li correspondria per la raó de què la diversificació professional és molt gran.

De les distintes i variades professions dels veïns de la parròquia de Santa Eulàlia de la Ciutat de Mallorca podríem senyalar com a una de les notes característiques la gran incidència del sector secundari com a sector de producció. Aquesta característica no sols conforma la peculiar fisonomia d'aquesta ciutat en el Cinc-cents sinó que de manera general s'acopla als esquemes vigents en la majoria de nuclis urbans coetanis de la Corona d'Aragó i més enllà.

I dins del sector secundari el grup més notable és el que correspon als oficis relacionats amb la pell, el cuir i l'artesanía tèxtil en especial teixidors, sastres i peraires.

A través de la font manejada no es pot entreveure el caràcter fix o eventual de l'ocupació o el nivell d'espacialització professional ni la categoria, sols es limiten a senyalar el tipus d'ofici.

Aquests i altres aspectes poden ésser els que, en línies generals, aporten els registres de *Capbreu* per a una anàlisi històrica aplicada a l'estudi d'una comunitat urbana. Les dades són parcials, limitades i de vegades només d'interès secundari però, creiem, que davant la manca de fonts de què es disposa, al menys pel que afecta el cas de la Ciutat de Mallorca en època medieval i per als temps moderns, cal recórrer a tot tipus de font sempre que pugui complementar i omplir llacunes que altres no hagin superat.

I entre elles, el *Capbreu*.